

Anna Boguska

Instytut Sławistyki
Polska Akademia Nauk

Granice wewnątrz granic. Nowy regionalizm we współczesnej literaturze chorwackiej

Przystąpienie Chorwacji w 2013 roku do Unii Europejskiej (równoznaczne, jak zaznacza Vinko Brešić, z „wejściem do Europy”¹) oraz toczące się wokół tego wydarzenia dyskusje powiązane m.in. z kwestią balansowania kraju na gruncie gospodarczym, ekonomicznym, ale i kulturowym między zunifikowanym modelem ogólnoeuropejskim a lokalnością, przyczyniły się do ożywienia refleksji również na temat szeroko rozumianego regionalizmu. W dyskusję włączył się np. Neven Šantić, autor wydanej w 2013 roku książki *Ljepotica i zvijer. Mali kompendij hrvatskog regionalizma (Piękna i bestia. Małe kompendium chorwackiego regionalizmu)* (Šantić, 2013a). Dziennikarz, jak sam zaznacza w wywiadzie opublikowanym na łamach gazety „Slobodna Dalmacija”,

¹ Vinko Brešić chorwackie nadzieje związane z długo oczekiwanym „wejściem do Europy” wiąże z refleksją na temat globalizacji i niebezpieczeństwem makdonaldyzacji kultury, przez co informacja o niby upragnionym akcesie nabiera, jeśli nie pejoratywnego, to przynajmniej ironicznego wydźwięku (Brešić, 2005).

This work was supported by the Polish Ministry of Science and Higher Education.

Competing interests: no competing interests have been declared.

Publisher: Institute of Slavic Studies, PAS.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2016.

we wspomnianej pracy odwraca wyobrażenie na temat tego, który z członów opozycji regionalizm-centralizacja w odniesieniu do chorwackich realiów jest odpowiednikiem baśniowej Bestii, i utożsamia z nią centralistyczną politykę finansowania poszczególnych obszarów kraju (Šantić, 2013b)². Regionalizm, który zostaje powiązany ze wzmocnieniem roli samorządów i rozdysponowaniem środków przez lokalne władze, przez wiele lat postrzegany jako zagrożenie dla wciąż młodego państwa, zyskuje w wywodzie Šanticia pozytywną konotację zwerbalizowaną w tytule pod pojęciem „Ljepotica”, czyli „Piękna”. Autor negatywnie komentuje niezdolność chorwackich elit politycznych do zmiany systemu zarządzania państwem z centralistycznego na regionalny³. Coś, co udało się wcielić w większości państw zjednoczonej Europy, wciąż postrzegane jest w Chorwacji jako czynnik destabilizujący (Pilić, 2013).

Otwarcie na pozytywnie wartościowany regionalizm (region rozumie tutaj jako całość posiadającą kulturę tożsamość; Rogić, 2005, s. 434) widać natomiast w ostatnich latach w obszarze kultury, a w szczególności – literatury. Dawny przedodrodzeniowy, przediliryski regionalizm chorwacki, uwarunkowany geograficznie i nade wszystko historycznie (Rapacka, 1995, s. 73–84, 1997, s. 100–102) oraz przejawiający się w trójjęzyczności i trójpiśmienności mieszkańców ziem chorwackich z perspektywy procesu budowania państwa narodowego z jednym, zestandaryzowanym językiem oceniany był jako przeszkoda. Natomiast w warunkach istnienia niepodległej Chorwacji, która z powodzeniem przeszła etap konstruowania własnej tożsamości i określania literackiego korpusu tekstów kanonicznych⁴, zjawisko to postrzega się bez obawy, a nawet, jak zauważa Vinko Brešić (2005), pojawienie się nowego regionalizmu można odczytywać jako potwierdzenie integralności poiliryskiej tradycji chorwackiej. Określnik

² Na temat książki Nevena Šanticia zob. artykuł Damira Pilicia (Pilić, 2013).

³ Neven Šantić, który uważa, że regiony „same się wyłaniają” i nie można narzucać żadnego nienaturalnego podziału, widziałby ich w Chorwacji sześć: Zagrzeb, Dalmację, Sławonię, Rijekę z okolicą, północną Chorwację i Istrię (Šantić, 2013b).

⁴ Występowanie tych prawidłowości Vinko Brešić podkreśla w wywiadzie opublikowanym w 2009 roku na łamach „Vijenca”, komentując pojawienie się w drugiej połowie lat 90. XX wieku trzech historii literatury chorwackiej autorstwa Slobodana P. Novaka, Miroslava Šićla i Dubravka Jelčića: „Stjecanjem političke suverenosti prvi put imate situaciju da hrvatska književnost vidi sebe kao čvrstu povijesnu cjelinu, i nju dakako želi ovjerovati bez dotadašnjih strahova ili obzira prema nekoj politici i ideologiji” („Poprzez osiągnięcie politycznej suwerenności po raz pierwszy mamy sytuację, kiedy chorwacka literatura widzi siebie jako silną historyczną całość, i tę, rzecz jasna, chce potwierdzić bez dotychczasowych lęków lub bez względu na jakąś politykę i ideologię” – tłum. A. B.).

„nowy” wiąże się bowiem nie tylko z narodzinami konstelacji odmiennej od tej przedodrodzeniowej, która była specyficzną przypadłością chorwacką⁵, ale nawiązuje do ogólnoeuropejskiej czy wręcz światowej tendencji powrotu do lokalności, która pojawiła się jako reakcja na rzeczywistość migracji, nomadyzmu, globalnych przepływów i transferów, co spowodowało, że regionalizm od lat 90. XX wieku stał się, jak podaje Elżbieta Rybicka:

projektem zmierzającym do przeformułowania związków z centrum (politycznym, kulturowym), ale chyba przede wszystkim projektem różnicującym, opartym na logice dyferencjacji, wskazującej na wewnętrzne odmienności pozornie, bo odgórnie i centralistycznie zunifikowanej narodowej wspólnoty i literatury (Rybicka, 2012, s. 5–6).

Zaistnienie zatem tak zdefiniowanego nowego regionalizmu, w tym i regionalizmu chorwackiego, jako quasi-postmodernistycznej odpowiedzi na procesy globalizacyjne możliwe stało się dzięki uprzedniemu ugruntowaniu się państwa narodowego.

Przejawy opisanego tutaj trendu, a przede wszystkim skłonność do podejmowania tematyki regionalnej, widoczne są zarówno w publicystyce naukowej, jak i na łamach wydawanych w ostatnich latach publikacji. W samym „Vijencu”, dwutygodniku kulturalnym Macierzy Chorwackiej, po roku 2000 pojawiło się ponad trzydzieści tekstów powiązanych ze wskazaną problematyką. Wśród nich, w znaczącej części artykułów napisanych przez Vinka Brešicia bądź poświęconych jego dorobkowi, porusza się zagadnienia regionalizmu literackiego (zob. Brešić, 2005, 2011, 2013). Pojawiają się także oryginalne prace literackie, w których motywem przewodnim jest akcentowanie powiązania specyfiki przestrzennej z mentalnością ludzi zamieszkujących dany obszar (zob. Pavličić, 2010), ale i recenzje książek prezentujących szersze aniżeli tylko literackie

⁵ Mislav Ježić uważa, że regionalność nie jest tylko i wyłącznie chorwacką przypadłością, ale cechą charakterystyczną dla krajów położonych w środkowej części Europy, które w sensie kulturowym przynależą do kręgu zachodniego (a szerzej łańciskiego). Badacz wymienia wśród nich: Niemcy, Włochy, Belgię, Holandię, Szwajcarię, Austrię, Czechy, Polskę oraz Chorwację. Kraje europejskie położone bliżej zachodnich krańców kontynentu (Hiszpania, Francja, Wielka Brytania) oraz te, które znajdują się na jego wschodnich obszarach (Rosja, Grecja, Serbia), widzi natomiast jako na przestrzeni wieków silnie scentralizowane. Akcentuje on również, że nie przyczyniały się one do politycznego ujednocnienia Europy, lecz koncentrowały na budowaniu pozaeuropejskich potęg (głównie poprzez politykę kolonialną w przypadku państw zachodnich). W odniesieniu do nich zdecydowanie łatwiej wskazać centrum i peryferia (zarówno w sensie politycznym, jak i kulturowym), podczas gdy nie jest to możliwe np. w odniesieniu do Włoch, Niemiec i Chorwacji (Ježić, 1992, s. 13–14).

aspekty regionalności – swoistość życia, krajobrazu, architektury poszczególnych krain (zob. Maroević, 1995). Popularyzuje się również refleksję teoretyczną na temat regionalizmu w odniesieniu np. do architektury (zob. Orelj, 2004a) czy sztuk wizualnych (zob. Orelj, 2004b). Wśród publikacji, które dotyczą tematyki regionalizmu w obszarze literatury oraz tych, w ramach których promuje się dorobek lokalnych autorów, wymienić można m.in. następujące teksty: *Slavonski tekst hrvatske književnosti* Gorana Rema i Heleny Sablić Tomić (Sablić Tomić & Rem, 2003), *Slavonica 2. Rasprave, ogledi i članci* Katicy Čorkalo (2003), *Mediterranizam tijela* Sanjina Sorela (Sorel, 2003), *Knjiga o Viroviticy* oraz *Slavonska književnost i novi regionalizam* Vinka Brešicia (1999 i 2001; 2004), *Mali i(li) zanemareni pisci: studije i eseji* Anicy Bilić (2004), *Epika granice* Pavla Pavličicia (Pavličić, 2007), *Zavičajna čitanka. Slavonija u ogledalu svoje pisane baštine* Stanka Andrića (Andrić, 2011), *Istarski pisci i obzori. Regionalizam, identitet i hrvatska književnost pod fašizmom* Borisa Domagoja Bilećicia (Bilećić, 2012) oraz tom zbiorowy pod redakcją Dubravki Oraić Tolić i Ernő Kulcsára Szabó *Imaginacije prostora. Centri i periferije – metropole i provincije u književnostima i kulturama Srednje Europe* (Oraić-Tolić & Szabó, 2013).

Wydaje się zatem, że regionalizm jest zjawiskiem ważnym i komentowanym w ostatnich latach (nie tylko) w refleksji literaturoznawczej, co, po pierwsze, wiąże się z potrzebą analizy dyskursu regionalistycznego, wytwarzanego przez chorwackich badaczy oraz, po drugie, z koniecznością przyjrzenia się samemu przedmiotowi ich refleksji, a zatem pracom pisarzy z poszczególnych krain Chorwacji w celu weryfikacji tez wysuwanych przez naukowców. Analiza dyskursu regionalistycznego zostanie tu przeprowadzona na przykładzie wypowiedzi pisemnych najważniejszych komentatorów problemu z XX i początku XXI wieku. Ich przekonania zostaną skonfrontowane z przesłaniem opowiadań dwóch różnych autorów z tomu przygotowanego przez Miljenka Jergovicia *Najbolje hrvatske priče 2006. (Najlepsze chorwackie opowiadania 2006 roku)* (zob. Jergović, 2006).

Chorwacki dyskurs regionalistyczny

Jedne z pierwszych tekstów w XX wieku, w których podjęto refleksję na temat regionalizmu, to studium Tomislava Prpicia *Književni regionalizam u Hrvata (Literacki regionalizam u Chorwatów)* (Prpić, 1936), esej *Regionalizam u književnosti (Regionalizm w literaturze, 1936)* Antuna Baraca opubli-

kowany pierwotnie w czasopiśmie „Hrvatsko kolo”, a następnie w autorskiej książce *Književnost i narod (Literatura i naród)* (Barac, 1941, s. 132–144) oraz historycznoliteracki przegląd *Dalmacija u hrvatskoj književnosti (Dalmacja w chorwackiej literaturze)* Vinka Lozoviny (Lozovina, 1936).

Zdaniem Prpicia o regionalizmie (który ten uważa za produkt romantycznego nacjonalizmu) stanowią dialekt (sam był poetą piszącym po sztokawsku oraz po kajkawsku i właśnie poezja dialektalna przyniosła mu w pierwszej kolejności uznanie) oraz tematyka. Regionalizm, najsilniejszy w Chorwacji w okresie I wojny światowej, rozwinął kult indywidualizmu (rodziny, jednostki, własnego obszaru), a jego początki rozpoznać można w twórczości Antuna Gustava Matoša od powrotu poety do Zagrzebia w 1908 roku. Co ciekawe, jak zauważył Prpić, środowisko związane z almanachem „Grič”⁶ jako regionalną uznawało twórczość we wszystkich trzech dialektach chorwackich, a więc nie tylko w kajkawskim i czakawskim, ale także w sztokawskim, który stanowi podstawę dla języka standardowego. Wystarczyło, aby dzieło literackie prezentowało „duszę regionu” (Prpić, 1936, s. 19–32). Za pierwszych konsekwentnych poetów regionalnych Prpić uznał Frana Galovicia oraz Dragutina Domjanicia, dzięki którym kajkawska liryka osiągnęła poziom sztokawskiej. Obok Matoša, którego nazwisko wiąże się z regionalizmem miejskim, wymienił również Ante Radicia, nazywając go ojcem wiejskiego nurtu regionalistycznego.

Z kolei Antun Barac uważał regionalizm za ruch, który daje o sobie znać przygodnie, zaś za najciekawszy region do badania w tym kontekście wskazywał Chorwackie Przymorze, określając mieszkańców tych okolic jako realistów niezdolnych do romantycznego marzycielstwa, ludzi – w większości – oszczędnych w słowach. Ubolewał, że region ten nie doczekał się żadnych znaczących przedstawicieli, takich jakich miała np. Sławonia w osobach Josipa i Ivana Kozarców, zaś Chorwackie Zagórze – w Ante Kovačiću, Ksaverze Šandorze Gjalskim i Janku Leskovarze (Barac, 1941, s. 132–133).

Vinko Lozovina natomiast w rozważaniach nad regionalizmem zmierzał w kierunku, który jest silnie obecny współcześnie, a mianowicie – eksponował różnice, jakie dzielą północną część kraju od południowej. Zaznaczył wielowiekową artystyczną dominację Południa nad Północą oraz zaakcentował jako moment początku demokratyzacji literatury pojawienie się w jej obrębie nazwisk dwóch zakonników związanych z wybrzeżem w XVIII wieku – Filipa

⁶ Czasopismo to funkcjonowało tylko trzy lata (1917–1920) i odeszło w zapomnienie z powodu ówczesnej mody na artyzm spod znaku ekspresjonizmu (Brešić, 2004, s. 34).

Grabovca i Andrija Kačića Miošicia. Zdaniem Lozoviny świadomość wyczerpania się zrodzonego na Południu modelu kultury, znacząco wpłynęła na intelektualną elitę Dalmacji i Dubrownika, która z dwujęzycznej (chorwacko-włoskiej) przeobraziła się w wielojęzyczną oraz bardziej otwartą na rozmaite prądy literackie, płynące już nie tylko ze świata romańskiego, ale również germańskiego i słowiańskiego. Twórców regionu miałyby zatem charakteryzować kosmopolityzm. Zachowują też oni, jak pisze Lozovina:

temeljna obilježja dalmatinsko-primorskog stila, bogato nasljedstvo višestoljetnog kulturnog razvitka, u zemlji i klimi, gdje su priroda i ljudi od iskona drugačije djelovali na formiranje primorčeve psihe⁷ (Lozovina, 1936, s. 265).

Ostatecznie, jak zauważa Vinko Brešić, Lozovina popada jednak w sprzeczność, konstatując, że od lat 90. XIX wieku nie ma już śladów specyfiki Południa, które stało się literacką prowincją i które zdominowała całkowicie literatura narodowa (Brešić, 2004, s. 37). Nie zgadza się z opinią Lozoviny Albert Haler, autor tekstu *Novija dubrovačka književnost (Nowsza literatura dubrownicka)*, który w swoim studium zaznacza, że i w nowszej literaturze dubrownickiej odnaleźć można ducha tej starej, nie wyjaśniając jednak, w czym miałyby się on przejawiać (Haler, 1944).

a) Południe/śródziemnomorskość

Przeciwstawianie dorobku Północy i Południa, a co się z tym wiąże – także wskazywanie odmienności krajobrazu, światopoglądu, sposobu formułowania wypowiedzi literackich, ich retoryki, dominuje w większości późniejszych prac na temat regionalizmu chorwackiego. Typologię taką, tj. opartą przede wszystkim na doświadczeniu przestrzeni, przedstawił Zvonimir Mrkonjić w studium *Suvremeno hrvatsko pjesništvo (Współczesna chorwacka poezja)*, przyporządkowując komponente południowej (śródziemnomorskiej) medytacyjność oraz racjonalność, zaś północnej (lądowej) – narracyjność i emocjonalność. Śródziemnomorski odbiór przestrzeni i zainspirowaną nim poezję charakteryzować miałyby skłonność do abstrakcji i rozmyślań, podczas gdy twórczość północnych pisarzy naznaczona byłaby przewagą bezpośredniej percepcji poprzez zmysły (Mrkonjić, 1971). W wydanej w 1983 roku pracy *Mediteran i mediteranizam*

⁷ „podstawowe cechy dalmatyńsko-przymorskiego stylu, bogate dziedzictwo kilkusetletniego rozwoju, w ziemi i klimacie, gdzie natura i ludzie od zawsze inaczej wpływali na formowanie przymorskiej psychiki” – tłum. A. B.

Tomislav Ladan zauważył, że literatura chorwacka aż do modernizmu prześlągnięta była śródziemnomorskością, natomiast w wieku XX podział na jej odłam przy morski i wewnętrzny traci na znaczeniu i nie sposób klasyfikować pisarzy na podstawie okolic, z których pochodzą lub gdzie działają (Ladan, 1983, s. 22). Niemniej zaznaczył on, że można mówić o pewnych elementach śródziemnomorskości i śródziemnomorskiej tradycji w literaturze, wskazując, że jej składową jest skłonność do muzealizacji dziedzictwa mitycznego, filozoficznego, literackiego i religijnego. Poeta Ivan Slamming specyfikę literatury regionu dostrzegł w metaforyce, tematach i ogólnej atmosferze tekstów oraz akcentował otwartość chorwackiego Południa na wpływy zamorskich sąsiadów, wartościując przy tym pozytywnie wodną granicę jako stymulanta rozwoju cywilizacji. Zaznaczał również, że odwołania do śródziemnomorskich rysów kultury chorwackiej niejednokrotnie (tj. w sytuacji zależności politycznej od Węgrów, a następnie Habsburgów), miały świadczyć o odrębności i specyfice kraju (Slamming, 1986, s. 11–18). Vladimir Vratović zaś uznał śródziemnomorskość za fakt uwarunkowany geopolitycznie, w literaturze przejawiający się jako zespolenie antycznej kultury materialnej i duchowej, chrześcijańsko-łacińskiej podstawy religijnej, klasyczo-humanistycznego wykształcenia oraz literacko-kulturowych związków z Włochami (Vratović, 1989, s. 155–168). Dyskusję na temat śródziemnomorskiej komponenty w literaturze chorwackiej, jak zaznaczył Vinko Brešić, kontynuowali w latach 90. m.in. Radoslav Katičić (jego zdaniem śródziemnomorskość obecna jest także w literaturze sławońskiej z XVIII wieku) (Katičić, 1994, s. 9–17), Tonko Maroević (wskazany pierwiastek wiązał z synkretyzmem, zaznaczał, że z Południa nadciągały wszystkie kolejne prądy literackie, co powodowało otwarcie się nań także Panonii) (Maroević, 1995, s. 43–44), zaś współcześnie – np. Sanjin Sorel – w wydanej w 2003 roku rozprawie doktorskiej *Mediteranizam tijela (Śródziemnomorskość ciała)*, gdzie poprzez odwołanie do pracy *Słowo i rzecz* Michela Foucaulta oraz jego idei o nierozdzielności natury i języka, a zatem w oparciu o myśl o jedności śródziemnomorskiego i ludzkiego ciała jako przejawów natury oraz jej silnego oddziaływania na kulturę podtrzymane zostaje przekonanie o dwóch obliczach chorwackiej literatury naznaczonej przestrzennością, które razem tworzą jej narodową tożsamość⁸. Sorela zainteresował tylko jeden

⁸ Sanjin Sorel pisze tak: „Sjeverni/kontinentalni i južni/mediteranski kulturni krug dvije su sastavnice istoga nacionalnoga identiteta”. (Sorel, 2003, s. 10–11) („Północny/kontynentalny i południowy/śródziemnomorski krąg kulturowy to dwie części składowe tej samej narodowej

z jej komponentów – śródziemnomorski – i w swojej książce wskazał cechy charakterystyczne odpowiadającemu jej dyskursowi, które następnie omówił szerzej na przykładzie poezji Tonka Maroevicia – twórcy najsilniej naznaczonego wpływem Adriatyku, jak podał. Wśród nich na pierwszym miejscu jako „przedzasadę” wyeksponował kwestię tożsamości, która w sposób nieuświadomiony znajduje wyraz w identyfikacji z ziemią i określającymi ją toposami. Na drugim miejscu wymienił skłonność poetów regionu do sięgania po tematy wielkie i uniwersalne, jak byt, czas, historia, dziedzictwo, przestrzeń. Dalej pojawiła się kwestia wielojęzyczności wpisanej w śródziemnomorski kulturowy habitus. Dwujęzyczna łańcisko-włoska matryca, zdaniem Sorela, niebędąca bynajmniej śladem kolonizacji, ale emancypacji regionu, przedstawiona została jako jeden z ważniejszych elementów, które pozwoliły na autoidentyfikację literatury chorwackiej w ogóle. Czwarta spośród wskazanych cech to patos, piąta zaś – przywoływana już wcześniej skłonność do mityzacji. Kolejne dwie to medytacyjność oraz idiosynkrazja, czyli tendencja do posługiwania się własną, eklektyczną mową, postmodernistyczna z ducha niechęć do aplikowania innowacji, wynikająca z przekonania o powtarzalności wszystkiego i głębokiego zanurzenia w dziedzictwie kulturowym czasów minionych (Sorel, 2003, s. 28–51). Wszystko to pozwala widzieć w Sorelu autora najbardziej kompletnej dotychczas charakterystyki poetyki regionu.

b) Północ/kontynentalność

Zainteresowanie drugą komponentą chorwackiej literatury w ubiegłym i obecnym stuleciu było i jest nie mniejsze. Komentarze dotyczące dorobku pisarzy reprezentujących północną część kraju podzielić można na dwie grupy – te, które poświęcone są literaturze pisanej w dialekcie kajkawskim, oraz te, w ramach których omawia się twórczość pisarzy slawońskich, a zatem piszących najczęściej w dialekcie sztokawskim (stanowią zdecydowaną większość). O twórczości kajkawskiej, nade wszystko poezji, pisali Ernest Fišer (1981) oraz Jože Skok (1983). Pierwszy z wymienionych zwracał uwagę na marginalizację tego dorobku tuż po wojnie, a jako jej przyczyny wskazywał: 1) nierównoprawny status dialektu kajkawskiego względem standardowej nowosztokawszczyzny,

tożsamości“ – tłum. A. B.). Wyjaśnia również, że jest to specyfika chorwackiej kultury od jej najwcześniejszych lat, uwarunkowana historycznie oraz że podział ten zawsze był widoczny (choć wpisuje się weń więcej elementów, które łączą, niż tych, które dzielą).

2) degradowanie jej do mowy lokalnej i ludowej, 3) brak znaczącego nazwiska wśród piszących w dialekcie oraz 4) globalną orientację literatury chorwackiej po fazie realizmu socjalistycznego na estetyczny internacjonalizm, co skutkowało m.in. niezainteresowaniem lokalnej krytyki twórczością dialektalną. Sytuacja ta zmieniła się na korzyść literatur regionalnych dopiero w latach 70. XX wieku (Fišer, 1981, s. 13). Znacznie ciekawsze w kontekście poszukiwań specyfiki poezji kajkawskiej są refleksje Jože Skoka, który komentując plan ideowo-tematyczny oraz psychologiczny tej twórczości, podkreślił jej regionalny intymizm, skłonność do emotywno-nostalgicznej ewokacji dzieciństwa, wpisane weń przekonanie o socjalnym i historycznym zdeterminowaniu losów jednostek i kolektywu, a zatem zauważalny filozoficzny relatywizm i fatalizm typowego przedstawiciela obszaru kajkawskiego, a także zaakcentował jego hedonistyczny stosunek do życia i głębokie powiązanie z ziemią.

Podobne wątki będą powracać w odniesieniu do dorobku slawońskiego, przy czym zasługa pierwszych komentatorów tego tematu w XX wieku, spośród których Vinko Brešić wymienia m.in. Josipa Forko, Đura Šurmina, Nikoli Andrića (Brešić, 2004 s. 51–52), polega przede wszystkim na wydzieleniu komponentu slawońskiego w obrębie literatury chorwackiej, dostrzeżeniu jego specyfiki, najczęściej jednak bez szczegółowych wskazań co do poetyki tej twórczości. Kolejne próby jego scharakteryzowania podjęli np.: Dragutin Prohaska (pojęcie slawońskości wiązał z sentymentalizmem duszy, ironią i humorem) (Prohaska, 1906, s. 6) oraz niejako incydentalnie Antun Gustav Matoš w eseju poświęconym Josipowi Jurze Strossmayerowi (slawońskich pisarzy, krajan biskupa – Matiję Antuna Reljkovicia, Mijata Stojanovicia, Đura Pilara i Josipa Kozarca – określał mianem najbardziej praktycznych, pozytywnych i realistycznych chorwackich twórców, zauważał też, że Slawonia dogania francuską frywolność, pozostawiając pozostałym regionom pracowitość i patriotyzm) (Matoš, 1907, s. 32), Tin Ujević (wskazywał konwencjonalny i stereotypowy obraz Slawońców, jaki wyłania się z dorobku pisarzy regionu, tj. rozpustność, lekkomyślność, skłonność do zbytku wbrew panującej biedzie⁹), Antun Barac

⁹ Taki wizerunek Slawonii przedstawił, zdaniem Tina Ujevicia, Ivan Kozarac w powieści *Đuka Begović*. Ponadto wskazał on także, że Julije Benešić w artykule o znaczącym tytule *Rapojasana Slavonija (Rozpustna Slawonia)*, opublikowanym w 1911 roku w czasopiśmie „Savremenik” wysuwał w zasadzie te same stereotypy, wzbogacając jeszcze opis ludycznych obyczajów mieszkańców regionu. Ujević zaznaczył, że doprowadziło to Benešicia do skrajnie negatywnej konstatacji: „Na taj način Slavonija je, pravom ili nepravom, izašla kao zemlja bez ikakvog moralnog osjećanja i s najboljim uslovima skoro potpunog rasapa” (Ujević, 1965,

(wśród głównych tematów literatury slawońskiej wymieniał moralność seksualną, rozpamiętanie się wspólnoty, nieracjonalne gospodarowanie, zły wpływ inteligencji i obcokrajowców) (Barac, 1941, s. 134) oraz Tomo Matić (akcentował zauważalne w tekstach hedonistyczne pojmowanie małżeństwa i ogólnie lekkie podejście do życia) (Matić, 1962, s. 67–95).

W drugiej połowie XX wieku obok prac zamykających region w pewnym stereotypie pojawiły się też takie, w których podkreślano status dorobku slawońskiego jako jednej ze składowych literatury chorwackiej oraz jego związku z twórczością innych regionów. Spośród ważnych tekstów opublikowanych w tym okresie warto wskazać wydany w 1968 roku zbiór, będący pokłosiem sympozjum poświęconego wkładowi Sławonii w literaturę chorwacką, które odbyło się we wrześniu 1966 roku w Vinkovcach (Frangeš, 1968). W tomie tym znalazł się tekst Ivo Frangeša, ówczesnego szefa Katedry Nowszej Literatury Chorwackiej na Uniwersytecie Zagrzebskim. Autor powrócił w swoim artykule do pewnych konwencjonalnych rozpoznań, zaznaczając, iż śmiech w literaturze chorwackiej „odbija się echem” ze Sławonii, oraz nadmieniając, że tę zamyka się w stereotypie „rozpasanej/rozpustnej”, który najlepiej oddaje triada „rozkosz, zabawa, cielesność”. Skonstatował również, że pewną część tradycji literackiej Chorwacji można nazwać slawońską¹⁰.

Cztery lata później w Osijeku odbył się kolejny zjazd naukowy poświęcony tej samej problematyce, na którym głos zabrało wielu różnych badaczy, w tym: Rafo Bogišić, Vladimir Rem, Stanislav Marijanović. Vinko Brešić za szczególnie ciekawe uznał wystąpienie Zlatka Vince, który skoncentrował się na wykazaniu wyższości slawońskiej ortografii nad kajkowską i dalmatyńsko-dubrownicką w ostatnich dziesięcioleciach XVIII wieku (Vince, 1970, s. 13–16).

Ciekawy wydaje się być tekst Matka Peića *Slavonija – književnost (Slawonia – literatura)* (Peić, 1984), w którym autor precyzyjnie określa wkład literatury slawońskiej w ogólnonarodowy dorobek, podając, iż wraz z Antunem Kanižliciem Sławonia wnosi weń rokoko, z Matiją Antem Reljkoviciem – poezję opisową, z Matiją Petrem Katančiciem – „najjaśniejszy przykład klasycyzmu”, wiek XIX

s. 88) („W ten sposób Sławonia, sprawiedliwie lub niesprawiedliwie, ukazała się jako ziemia bez jakiegokolwiek moralnej świadomości i z najlepszymi przesłankami właściwe całkowitego rozpadu” – tłum. A. B.), co ocenia z dezaprobatą, przeciwstawiając zresztą taki wizerunek regionu wizji równinnej Sławonii, która w poezji była krajem szlacheckim.

¹⁰ W tym samym zbiorze znalazły się także teksty Veljka Gortana o chorwackich łacinnikach ze Sławonii (Gortan, 1968, s. 127–136) i Ljudevita Jonke o wkładzie Sławonii w rozwój chorwackiej nauki o języku (Jonke, 1968, s. 137–144).

daje Franja Cirakiego i Janka Jurkovicia, a wraz z nimi „szczyt biedermajeru” oraz urbanizm w literaturze, osoba Josipa Eugena Tomicia wzbogaca natomiast chorwacką spuściznę o orientalizm. Dubravko Jelčić tymczasem w książce *Slavonske male stvari (Slawońskie małe rzeczy)* (Jelčić, 1985) przekonuje, że choć Slawonia dała o sobie znać w literaturze chorwackiej jako ostatnia, to właśnie dzięki niej i jej pisarzom z XVIII wieku można mówić o kontynuacji literatury chorwackiej od Marka Marulicia do Ljudevita Gaja. Konstatuje on:

da je do pojave hrvatske književne riječi u Slavoniji došlo u pravi čas, upravo u trenutku kad su se očitovali prvi simptomi umora i pjesničke iscrpljenosti drevnog Dubrovnika. Književnici iz Slavonije preuzimaju tada riječ i vodit će je kroz cijelu drugu polovinu XVIII. stoljeća, sve do pojave preporodnog pokreta, kada će je predati onima kojima je pao u dio povijesni zadatak: da trodijalektalnoj književnosti Hrvata dadu jedinstveni književni jezik, da integriraju književne tradicije hrvatskih pokrajina s juga i sjevera i da konstituiraju jedinstvenu hrvatsku književnost¹¹ (Jelčić, 1985, s. 10).

Istotny wątek pojawia się również w wydanym w 1986 roku w czasopiśmie „Revija”, a następnie przedrukowanym w zbiorze *Tragovi u vremenu (Ślady w czasie, 2001)* studium Jožego Pogačnika *Kulturološki i književni kontekst hrvatske književnosti u Slavoniji XVIII vijeka (Kulturowy i literacki kontekst chorwackiej literatury w Slawonii XVIII wieku)* (Pogačnik, 2001). Autor uważa, że regionalizm Slawonii zasadza się na kategorii miejsca, tj. opisywaniu konkretnego typu obszaru, pejzażu i organizacji życia, na lokalnej mowie, „drobiazgowej konkretności” i prymitywnym (naiwnym lub spontanicznym) realizmie. Nadmienia również, że literatura slawońska w przeważającej części przynależy do wieku XVIII, realizuje wiejski archetyp, jej impet spoczywa w oświeceniowym pragmatyzmie i rzadko troszczy się o stronę estetyczną, akcentując tym samym jej nie dość wysoką wartość artystyczną.

Od lat 90. XX wieku dyskusja nad slawońskością toczy się przede wszystkim w środowisku badaczy Uniwersytetu w Osijeku, gdzie usiłuje się dowartościować literaturę regionu, poprzez wykazanie jej ciągłości już nie od XVIII wieku,

¹¹ „Że do pojawienia się chorwackiego literackiego głosu Slawonii doszło we właściwym czasie, a dokładniej w chwili, kiedy uzewnętrzniły się pierwsze symptomy zmęczenia i poetyckiego wyczerpania dawnego Dubrownika. Literaci ze Slawonii przejmują wtedy głos i będą go podtrzymywać przez całą drugą połowę XVIII wieku, aż do pojawienia się ruchu przedrodzeniowego, kiedy przekażą go tym, którym przypadło w udziale historyczne zadanie: że trójdialektalnej literaturze Chorwatów dadzą jednolity literacki język, że zintegrują literackie tradycje chorwackich regionów z Południa i Północy, i że skonstruują jednolitą chorwacką literaturę.” – tłum. A. B.

kiedy włączyła się ona w korpus tekstów chorwackich, ale niemalże „od zarania dziejów”¹² oraz wykazać przystawalność pojawiających się weń prądów i poetyk do literatury ogólnonarodowej. Nie jedynym przejawem, lecz na pewno zwieńczeniem tego jest ponad czterysta stronicowa monografia *Slavonski tekst hrvatske književnosti* opracowana przez Helenę Sablić Tomić i Gorana Rema, w której poza historią literatury slawońskiej od średniowiecza do dzisiaj znajdują się rozdziały poświęcone literackim obrazom Slawonii w chorwackiej twórczości w ogóle, mini leksykon pisarzy związanych z regionem (w znacznej części nieznanymi i nieczytanymi także na studiach kroatystycznych w Chorwacji) oraz passusy, w których prezentuje się slawońską literaturę wojenną lat 90. XX wieku (Sablić Tomić & Rem, 2003). Rozmiar pracy, jaką wykonuje ten krąg badaczy, ale również jej planowy i systemowy charakter robią wrażenie, jak pisze Vinko Brešić, przeciwstawiania komponent slawońskości i chorwackości, ośrodka uniwersyteckiego w Osijeku – ośrodkowi w Zagrzebiu, Północy – Południe, kontynentalności – pierwiastek śródziemnomorski, co mogłoby wskazywać na proces swego rodzaju dezintegracji w ramach wydawałoby się silnego narodowego uniwersum (Brešić, 2004, s. 92)¹³.

Tendencja, o której mowa, w najbardziej esencjonalny sposób zwerbalizowana została przez Pavla Pavličicia w artykule z 2003 roku *Hrvatska književnost sjevera i juga (Chorwacka literatura Północy i Południa)*, gdzie

¹² Autorzy jako najstarszy zabytek slawoński wskazują głągoliccki zapis z miejscowości Subocka (część miasta Novska), który datuje się na okres tuż przed powstaniem tablicy z Baški (1077–1100), jednego z najstarszych pomników języka chorwackiego i największego. Slawoński zabytek został jednak zniszczony na początku XX wieku, jak twierdzą autorzy, stąd znamienna w moim odczuciu konstatacja, pozwalająca uznać początki średniowiecznej literatury slawońskiej za mityczne: „Rečenica kojom započinje slavonska književnost, zapravo, fizički sačuvana – ne postoji” (Sablić Tomić & Rem, 2003, s. 29–30) („Zdanie, którym zaczyna się slawońska literatura, w istocie, fizycznie zachowane – nie istnieje” – tłum. A. B.).

¹³ Zbigniew Chojnowski zauważa, że „zajmowanie się obecnością regionu w tekście jest niesłusznie kojarzone z uprawomocnieniem się skłonności do separacjonizmu czy innych dążeń do prowincjonalizacji” (Chojnowski, 2012, s. 16). Podobnie Jacek Kolbuszewski, który nazywa polski literacki regionalizm dwudziestolecia „ideologią mającą służyć kulturowej emancypacji regionów zaniedbanych”, zaznacza, że nie miała ona wspierać wzrastania separatyzmów, lecz przeciwnie, integrować poszczególne regiony w obrębie państwa (Kolbuszewski, 1993, s. 184). Wydaje się, że analogicznie należałoby zinterpretować sytuację slawońską i wbrew temu, co pisze Vinko Brešić, nie doszukiwać się w aktywności badaczy regionu tendencji separatystycznych, tym bardziej, że deklarują oni konieczność wpisywania slawońskiej komponenty w ogólnonarodową tradycję literacką.

zaznaczył, iż Północ kraju skoncentrowana jest na świecie materialnym, w związku z czym teksty przedstawicieli tego obszaru obfitują w szczegółowe opisy lasów, rzek, piwnic i strychów, przepełnione są zapachem chleba, wonią ryb i smakiem papryki, pomija się w nich zaś relacje międzyludzkie, które z kolei stanowią główny obszar zainteresowania reprezentantów Południa, obojętnych niejako na materialność i przedmiotowość. Zdaniem chorwackiego badacza literatura śródziemnomorska, wpisując się w platoński światopogląd, ukierunkowana jest na to, co wykracza poza doczesność, na świat idei, podczas gdy twórczość kontynentalna, z ducha arystotelesjska, skoncentrowana jest na bycie ziemskim, jego obserwacji i realistycznym opisie (Pavličić, 2003, s. 117). Vinko Brešić z kolei, podsumowując wywód na temat chorwackiego regionalizmu w wielokrotnie przywoływanej tutaj pracy *Slavonska književnost i novi regionalizam*, wzbogacił go o wykaz cech, które miałyby odpowiadać twórczości pisarzy obu obszarów, w postaci tabeli, której uproszczona wersja znajduje się poniżej.

Tabela 1.

	POŁUDNIE	PÓŁNOC
FILOZOFIA	morze społeczeństwo abstrakcja i medytacja racjonalna percepcja dusza platonizm	ziemia natura fatalizm i hedonizm emocjonalna percepcja ciało arystotelizm
POETYKA	świat niematerialny człowiek liryzm generalizowanie forma liryka, komedia klasyczo-romańska artyzm	świat materialny natura narracyjność konkretyzowanie treść epika, tragedia germańsko-słowiańska użytyzm

Opracowano na podstawie: Brešić, 2004, s. 106.

Ten krótki, wybiórczy i w żadnej mierze niewyczerpujący przegląd wypowiedzi na temat regionalizmu pokazuje już pewne prawidłowości. Przede wszystkim zaprezentowane dociekania Chorwatów, sytuują się w obrębie

geopoetyki, a zatem tej orientacji badawczej, w ramach której rozpatrywane są interakcje pomiędzy twórczością literacką a przestrzenią, i której przedstawiciele przyjmują, jak podaje Edward Kasperski, że przestrzeń, w której jednostka przebywa, podlega uwewnętrznieniu i symbolicznemu przetworzeniu, że staje się ona niekoniernie świadomie częścią osobowości, horyzontem poznawczym, jak również obszarem penetracji i działania (Kasperski, 2014, s. 29). Logiczny zatem jest fakt, że jedną z cech tego dyskursu jest terytorializacja jego treści, czyli uczynienie przestrzeni dominantą tematyczną. Znacznie ciekawszy jednak jego aspekt to konfrontacyjność, przy czym specyfika chorwackiej narracji w odróżnieniu od większości opowieści regionalnych, w tym polskiej, polega na przekształceniu tradycyjnej relacji, z którą, jak zauważa Małgorzata Mikołajczak, wiąże się pojęcie „region”, a zatem relacji „centrum” – „peryferie”, w relację dwóch dużych dialogujących ze sobą ośrodków (Mikołajczak, 2012, s. 37–38). Binarna struktura chorwackiego dyskursu regionalistycznego nie ewokuje zatem opozycji, w ramach której przeciwstawiano by wielkie małemu, środkowe obrzeżnemu, ale opiera się na funkcjonowaniu dwóch postulatycznie równoważnych członów – śródziemnomorskiego Południa oraz kontynentalnej/zagorskiej i slawońskiej Północy. Jeśli można dostrzec jakąś nierówność między tymi komponentami (na niekorzyść slawońskiej), to wynika ona m.in. z 1) uwarunkowań historycznych (dawniej – długie odłączenie od ziem chorwackich: Sławonia od 1526 roku podlegała zwierzchnictwu osmańskiemu, w 1699 roku przeszła pod władzę Habsburgów i tym samym znalazła się w jednym organizmie państwowym z pozostałą częścią Chorwacji; niemniej jej część południowa pozostała w obrębie Pogranicza Wojskowego, nad którym bezpośrednią kontrolę sprawowała Rada Wojenna w Wiedniu; w 1881 roku Pogranicze Wojskowe zostało przyłączone do cywilnej Chorwacji i tym samym cała Sławonia powróciła pod chorwackie zwierzchnictwo, współcześnie – największe straty podczas wojny lat 90. XX wieku), 2) gorszej sytuacji finansowej regionu, który ma charakter rolniczy i stąd niewielką możliwość wzbogacenia się np. na dobrze funkcjonującej branży turystycznej, oraz 3) późnego pojawienia się literatury regionu w ramach ogólnonarodowego korpusu (XVIII wiek). Skutki tego wielowiekowego spowolnienia w rozwoju twórczości slawońskiej dają aktualnie efekt w postaci natarczywej emancypacji obszaru. Na planie dyskusji historycznoliterackich objawia się ona próbami zsynchronizowania rytmu rozwojowego literatury slawońskiej z rytmem literatury narodowej oraz stosowaniem strategii apologetycznej, która polega na włączaniu lokalnych autorów w poczet „swych wielkich Rodaków” oraz

laudacyjności, przejawiającej się w koncepcji „księgi, dedykowanej pisarzom zasłużonym na polu literatury lokalnej”, której autorzy najczęściej posługują się narracją opartą na zaksjomatyzowanym stereotypie (Mikołajczak, 2012, s. 33). Wyrazem tych tendencji jest wspomniana już publikacja środowiska z Osijeku *Slavonski tekst hrvatske književnosti*. W tym, ale także w większości innych przykładów widać, że prezentowane narracje mają charakter interregionalny, są wyrazem poszukiwań lokalnego znaczenia przypisanego przedmiotowi badań przez autochtonów i przedstawiają twórczość regionu od wewnątrz (Mikołajczak, 2012, s. 40), co skłania do podjęcia próby weryfikacji zaprezentowanych „typów idealnych” na materiale literackim w celu sprawdzenia, czy rzeczywiście oddają one specyfikę tekstów autorów z Północy i Południa¹⁴.

Literackie typy (quasi-)idealne Północy i Południa

Do analizy materiału literackiego zostały wybrane dwa teksty współczesnych autorów reprezentujących różne regiony. Jak już wspomniałam wcześniej, oba pochodzą ze zbioru opowiadań, przygotowanego przez Miljenka Jergovicia *Najbolje hrvatske priče 2006*. i są to teksty autorów (co w tym wypadku ważne) wcześniej mi nieznanymi – Rade Jaraka, urodzonego w 1968 roku w Dubrowniku oraz Delimira Rešickiego, urodzonego w 1960 roku w Osijeku¹⁵. Kryterium ich doboru stanowiły krótkie noty biograficzne pisarzy znajdujące się w tomie. Wybór tekstów oraz ich lektura nie były zatem obarczone z mojej strony żadnymi przesądami.

Swoistym paradoksem jest fakt, że oba wybrane teksty traktują o tej samej sytuacji granicznej – o śmierci, i że w obu akcja rozgrywa się na terenach granicznych – w przypadku utworu Delimira Rešickiego *Maćuhice i Laka konjica (Bratki*

¹⁴ Pomimo rozkwitu teoretycznej refleksji na temat cech charakterystycznych dla literatur Północy i Południa Chorwacji w zasadzie jest niewiele prac, w których próbowano odnieść jej wyniki do analizy materiału literackiego. Znam tylko dwie prace, w których ich autorzy wykazują śródziemnomorskość twórczości wybranych przez siebie poetów: artykuł Zvonimira Mrkonjicia, poświęcony poezji Adriany Škuncy (Mrkonjić, 2002) oraz książka Sanjina Sorela na temat dorobku Tonka Maroevicia, gdzie pokuszono się o wskazanie wyznaczników poetyki tekstów śródziemnomorskich, a następnie wykazano, jak przejawiają się one w twórczości poety (Sorel, 2003).

¹⁵ Zaznaczyć należy, że Rade Jarak spędził w Slawonii całe życie, natomiast Delimirowi Rešickiemu w Dubrowniku upłynęło dzieciństwo i okres szkoły średniej, po czym przeniósł się on do Zagrzebia.

i Lekka jazda) to chorwacka część regionu Baranja, czyli obszar usytuowany tuż przy granicy z Węgrami, u Rade Jaraka w opowiadaniu *Žalovanje (Kondolencje)* to Dubrownik i jego okolice. W obu tekstach też wyraźnie zaznaczony zostaje krąg kulturowy, z którym utożsamiają się ich autorzy. Opowiadanie Rešickiego poprzedza motto zaczerpnięte od węgierskiego kompozytora muzyki rockowej, Seressa Rezső, z jego najsłynniejszej piosenki *Smutna niedziela*, utworu, który jak niesie legenda, stał się przyczyną szeregu granicznych sytuacji tj. fali ponad stu samobójstw. Węgierskość, a zatem też środkowoeuropejskość, wybrzmiewa w tekście kilkakrotnie także poprzez odwołania do geografii – rzecz dzieje się w Baranji na Nizinie Panońskiej, a zatem obszarze łączącym zachodnie Węgry, wschodnią Austrię, północną Słowenię i Chorwację oraz północno-zachodnią Serbię. Mieszkańcy regionu mówią zaś po węgiersku tak sprawnie, że północni sąsiedzi Chorwatów przybywający zza granicy nie są w stanie stwierdzić, czy na pewno ją przekroczyli. Jarak z kolei zakreśla przynależność do śródziemnomorskiego i romańskiego kręgu cywilizacyjnego poprzez posłużenie się metaforą Pigmaliona i przywołanie posągu Wenus z Milo, a zatem na drodze muzealizacji dziedzictwa, co wskazywano jako cechę typową dla dorobku Południa. Ponadto w jego opowiadaniu pojawiają się nazwy miejsc powiązanych z regionem – Sveti Jakov i Lokrum. Obie narracje są zatem osadzone w konkretnej przestrzeni, której specyfika zostaje przez autorów oddana dość szczegółowo.

W opowiadaniu Rešickiego *Maćuhice i Laka konjica* przedstawiono historię sentymentu głównego bohatera Bernarda R., a może nawet bardziej jego ojca, do węgierskiej reprezentacji piłki nożnej. Wątek ten stał się w zasadzie pretekstem do opowiedzenia o idylli dzieciństwa, jakie upłynęło Bernardowi w Baranji, ale również o tragicznej historii jego rodziny silnie powiązanej z najnowszą historią Chorwacji. Rodziny, która uciekając w 1991 roku od wojennej zawieruchy, zginęła w tragicznym wypadku. W narrację ciągnącą się na kilku stronach i skoncentrowaną wokół dwóch głównych granicznych symboli – boiska, na którym bohater spędził dzieciństwo z ojcem, i cmentarza, na którym, jak można się domyślić, spoczywają jego rodzice (oznaczają one kolejno idyllę lat dziecięcych i piekło okresu późniejszego), wpisane są znamiona tragizmu czy nawet fatalizmu; jest ona silnie zindywidualizowana i naznaczona potencjałem emocjonalnym. Krajobraz, oddany tutaj w opisach rozmokłych od deszczu pól, osamotnionych drzew w mglistej dali, niemych rzeczek, nad którymi siedzą rybacy, ma zdecydowanie wiejski charakter, jest przestrzenią, w której zogniskowane zostają doświadczenia prywatne, będące jednak pretekstem do mówienia o sprawach ponadjednostkowych.

W opowiadaniu Rade Jaraka *Žalovanje* motywem przewodnim jest śmierć wuja, którą oplakuje się w gronie rodzinnym. Familia ta pozostaje jednak nie-nazwana, nieskonkretyzowana poprzez żadną historię, co nadaje opowieści rys uniwersalny. Wątek śmierci krewnego otwiera i zamyka zwartą oraz krótką narrację, stanowiąc klamrę, która spaja. Jest jednocześnie przyczyną wprowadzenia jasnej i optymistycznej przestrzeni ogrodu, raju, Arkadii, Ziemi Obiecanej czy po prostu – jednej z kolejnych wariacji na temat *locus amoenus*. Zmęczeni bowiem całodziennym, rodzinnym biadoleniem bohaterowie wymykają się pod wieczór z miasta, aby odpocząć na łonie natury, w „bajkowym świecie” pełnym drzew, ogrodów, jaskiń i przepaści, gdzie ogląda się zachody słońca, rozpościerając się nad wyspą Lokrum. To, co określa prezentowaną przestrzeń, stanowi jej atrybut, to nade wszystko blask słońca, bezkres morza, upstrzone wszelkimi barwami niebo, ukryte plaże, z których powracają pływacy, łódki, przybijające leniwie do brzegu, krótko mówiąc – symbole o potencjale idyllicznym. W opowiadaniu operuje się metaforami dnia i nocy jako nośnikami antynomicznych znaczeń – zapadająca ciemność to powrót do codzienności, w objęcia śmierci, ranek i pierwsze promienie słońca przywracają pogodę i świat cudownych ogrodów, które okazują się jednak halucynogennymi wizjami. Ucieczka w kojącą moc nadadriatyckiego krajobrazu to *de facto* ucieczka nie w rzeczywisty dalmatyński pejzaż, ale w znaczenie, jakie niesie mit Arkadii i innych szczęśliwych krain. W przypadku Jaraka można więc mówić o percepcji miejsca, zapośredniczonej przez popularną alegorię. Tymczasem Rešicki, który zdawałoby się widzi przestrzeń „gołą”, „naturalną”, w istocie odwoływałby się do mniej rozpowszechnionego motywu „arkadii regionalnej”, znanej, jak wskazuje Małgorzata Mikołajczak, choćby z poezji Wespazjana Kochowskiego. Sztafażem w tym paradygmacie są toposy gniazda i powracającego ptaka, wędrowcy Ulissea oraz matki-Ojczyzny (Mikołajczak, 2014, s. 243). W kontekście historii Bernarda, który poniekąd nakłada maskę mitycznego bohatera, udając się w podróż pociągiem w rodzinne strony, do Slawonii lat dzieciństwa, do domu – wskazanie to wydaje się zasadne.

Już nawet dzięki tak krótkiej analizie zaledwie dwóch tekstów wykazać można, że wybrane utwory na polu poetyki i filozofii realizują niektóre założenia zaprezentowanych przez badaczy modeli literatury Północy i Południa. Poruszając temat śmierci, autorzy obu opowiadań na plan pierwszy wysuwają fatalizm, duszę, człowieka i świat niematerialny, podporządkowując im naturę i świat materialny, które czynią tłem, a niekiedy nawet płaszczyzną odbicia ludzkich emocji i stanów. To, co łączy oba teksty, to również bliskość raczej poetyce epiki i tragedii, aniżeli liryki i komedii, co determinuje sam wybór tematu.

U przedstawiciela Północy wyraźniejsza jest potrzeba konkretyzowania – nie tylko poprzez dookreślanie miejsc, w których rzecz się dzieje, ale również nadawanie imion i prezentację losów całej rodziny, podczas gdy autor z Dubrownika naświetla pewną egzystencjalną sytuację bez szerszego kontekstu, prezentując zaledwie wycinek z życia pewnej anonimowej grupy. Niewątpliwie ma to wpływ na kształt obu tekstów – ten pierwszy jest bardziej obszerny, narracyjny (ponad dziesięciostronicowy), drugi – zwarty, wręcz krótki (dwie i pół strony), konstrukcyjnie zamknięty w motywie opłakiwania zmarłego, który otwiera i zamyka narrację, co mogłoby sugerować w przypadku Rešickiego ukierunkowanie na treść, zaś w odniesieniu do Jaraka – na formę. Opowiadaniu reprezentanta Północy można by też przypisać bardziej emocjonalny charakter, co ma związek z indywidualizacją wywodu, tekst autora z Południa byłby bardziej racjonalny, co poniekąd wynika z faktu silniejszego zapośredniczenia relacji poprzez inne teksty kultury, nawiązujące do mitu arkadyjskiego oraz z braku pojedynczego bohatera, przemawiania w imieniu niedookreślonego „my”. A zatem – mimo że chodzi o krótkie teksty, z tematyką wymuszającą odwołania do określonej poetyki i estetyki, to i tak bez trudu można wskazać obecność niektórych cech przypisywanych każdemu z typów idealnych. Podstawowe rozróżnienie, zarówno w przypadku tych tekstów, jak i innych, gdzie w ogóle zaznaczony zostaje lokalny koloryt krainy, w której rozgrywa się akcja, dotyczyć będzie sztafażu (opisu krajobrazu, roślinności, zwyczajów wiejskich bądź miejskich, języka/dialektu, jakim posługuje się ludność) oraz odniesień kulturowych. Wygląda na to, że postulowany regionalizm realizuje się, podobnie jak w przypadku polskich „Ziem Odzyskanych”, o których pisze Małgorzata Mikołajczak, nade wszystko pod postacią „retorycznego pola bitwy”, na którym ścierają się głównie metafory, symbole, alegorie i mity (Mikołajczak, 2014, s. 104). Pozostaje zatem odpowiedzieć na pytanie o to, jakiego rodzaju potrzeby zaspokaja ten nurt refleksji.

Regionalizm chorwacką autonarracją?

To, że jest on ogólnoswiatowym trendem powiązany z reakcją na postmodernistyczną, konsumencką, zunifikowaną kulturę i zarazem dyskursem emancypacyjnym przedstawicieli Slawonii, zostało już zaakcentowane. Ciekawym w dyskusji nad regionalizmem jako wynikiem granicznego usytuowania Chorwacji wydaje się głos Pavla Pavličicia. W wydanej w 2007 roku książce

Epika granice (*Epika granicy*) wysuwa on tezę, że graniczność jest wpisana w chorwacką tożsamość i że w kluczu tym należałoby myśleć i pisać nie tylko o literaturze kraju, ale również o innych jego obszarach (Pavličić, 2007)¹⁶. Graniczność Chorwacji wynika z jej położenia pomiędzy Zachodem a Wschodem, z faktu, że była ona obszarem wpływów zarówno Włoch, jak i Bizancjum, i że przenikanie się innych kultur stanowi o jej bycie. Zaznacza, że przez wieki kraj funkcjonował jako granica między światem chrześcijańskim a islamskim, co zaowocowało wyobrażaniem go jako „przedmurza chrześcijaństwa”. Zauważa również, że o graniczności Chorwacji decydują także kwestie językowe – na wschodnich obrzeżach granica geopolityczna zostaje niejako „zerwana” na skutek bliskości językowej z sąsiadami, podczas gdy na zachodzie pokrywa się ona z granicą językową – substrat słowiański spotyka się tam z romańskim i germańskim. Za najważniejszą (oraz najmniej przepustową¹⁷) uznaje jednak granicę cywilizacyjną, jak ją nazywa, oddzielającą środkowoeuropejską Północ od śródziemnomorskiego Południa. Istnienie tej granicy jest szczególnie widoczne, zdaniem Pavličicia, w obszarze literatury, która: 1) kształtowała się w dwóch sferach (północnej i południowej), a jej tok rozwoju był niejednolity – pełny i analogiczny do centrów zachodnioeuropejskich na Południu (obecny był tu humanizm, renesans, manieryzm, barok i różne rodzaje klasycyzmu) oraz znacznie zubożała na Północy (brak renesansu i prawdziwego baroku); 2) odgrywała inną rolę na Południu, gdzie była celem samym w sobie, oraz na Północy, gdzie miała pełnić funkcję pragmatyczną, najczęściej służyć komunikacji między Kościołem a wiernymi. To właśnie w oparciu o istnienie

¹⁶ Kwestię (po)graniczności Chorwacji w innym kontekście aniżeli literacki podejmuje Łukasz Reszczyński w artykule zatytułowanym *Geopolityka Chorwacji* (Reszczyński, 2013). Zaskakujące jednak jest w jego pracy stwierdzenie, że pograniczny charakter Chorwacji (w aspekcie geopolitycznym) niegdyś opierał się na relacji Północ – Południe, zaś współcześnie, po wstąpieniu kraju do Unii Europejskiej, dotyczy relacji Wschód – Zachód, albowiem ta pozostawała aktualna przez okres około pięciuset lat obecności tureckiej na Bałkanach, kiedy to Chorwaci postrzegali samych siebie jako „przedmurze chrześcijaństwa”. Formalnym aktem przyznania im roli „obrońców Europy” przed zagrożeniem tureckim było stworzenie wyodrębnionego administracyjnie terenu na granicy chorwacko-tureckiej, zwanego Pograniczem Wojskowym, o czym zresztą sam autor pisze. Wydaje się, że wywód Pavličicia na temat graniczności kraju jest jednak bardziej wielopłaszczyznowy aniżeli praca Reszczyńskiego, w której nie uwzględnia się aspektów kulturowych i językowych zjawiska.

¹⁷ Pavao Pavličić zaznacza, że granice geopolityczne w toku historii ulegają zmianom. Modyfikacjom podlegają również granice językowe. Jedynie granica cywilizacyjna – niezależna od działań o charakterze politycznym i kulturowym – pozostaje aktualna do dzisiaj (Pavličić, 2006, s. 13).

tej granicy kształtuje się współcześnie literaturoznawczy dyskurs na temat regionalizmu, którego badacz jest zwolennikiem¹⁸.

Wydaje się, że to, co nade wszystko objawia się w tekście Pavličicia, to chorwackie przywiązanie do wyobrażania własnego bytu jako granicznego i opisywania go za pomocą tej kategorii (i jej bliskich, jak choćby takich jak dawniej „przedmurze chrześcijaństwa”, a współcześnie regionalizm). Byłaby więc ona tożsama z chorwacką autonarracją, same zaś „badania” nad regionalizmem, które bardziej bazują na ustanawianiu a następnie akcentowaniu różnic, aniżeli ich wyłapywaniu, należałoby uznać za jeden z niewielu możliwych współcześnie „obszarów”, gdzie ten typ narodowej narracji, jest wciąż możliwy.

BIBLIOGRAFIA

- Andrić, S. (2011). *Zavičajna čitanka: Slavonija u ogledalu svoje pisane baštine*. Zagreb: Naklada ljevak.
- Barac, A. (1941). Regionalizam u književnosti. W: A. Barac, *Književnost i narod* (s. 132–144). Zagreb: Matica hrvatska.
- Biletić, B. D. (2012). *Istarskipisci i obzori: Regionalizam, identitet i hrvatska književnost pod fašizmom*. Zagreb: Alfa.
- Bilić, A. (2004). *Mali i(li) zanemareni pisci: Studije i eseji*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Centar za znanstveni rad.
- Brešić, V. (2004). *Slavonska književnost i novi regionalizam*. Osijek: Matica hrvatska.
- Brešić, V. (2005). Slavonska poetika zemlje. *Vijenac*, (288). Pobrano 15 lipca 2015, z <http://www.matica.hr/vijenac/288/Slavonska%20poetika%20zemlje/.html>
- Brešić, V. (2011). Prvo lice Slavonije: Uz zavičajnu čitanku Stanka Andrića. *Vijenac*, (459). Pobrano 15 lipca 2015, z <http://www.matica.hr/vijenac/459/Prvo%20lice%20Slavonije/.html>

¹⁸ Swoistym paradoksem jest fakt, że nie sposób zamknąć w którymkolwiek schemacie dorobku literackiego samego Pavla Pavličicia, ponieważ znalazłyby się u niego prace o charakterze „północnym”, jak np. powieść *Dunav (Dunaj)* z 1983 roku, w której narracja, głęboko osadzona w krajobrazowych realiach Sławonii, skoncentrowana jest na opisie codziennego życia toczącego się na Dunaju i wokół niego, oraz utwory, które można by określić jako „południowe”. Przykładem tekstu realizującego ten drugi model byłaby powieść z 1990 roku – *Koraljna vrata (Koralowa brama)*, której akcja toczy się na chorwackiej wyspie Lastovo, gdzie, poza śledzeniem perypetii bohatera, odnaleźć można cały szereg rozważań na temat losów chorwackiego narodu i jego literatury oraz zagadnień o charakterze metafizycznym i filozoficznym, co, jak podkreślali badacze, jest bardziej typowe dla podejmujących problematykę uniwersalną tekstów z Południa.

- Brešić, V. (2013). Čitanja Istre. Prilog proučavanju književnosti Istre: Boris Biletić, „Istarski pisci i obzori“. *Vijenac*, (510). Pobrano 15 lipca 2015, z <http://www.matica.hr/vijenac/510/%C4%8Citanja%20Istre/html>
- Chojnowski, Z. (2012). Literaturoznawstwo regionów (w poszukiwaniu skutecznych perspektyw badawczych). W: M. Mikołajczak i E. Rybicka (Red.), *Nowy regionalizm w badaniach literackich: Badawczy rekonesans i zarys perspektyw* (T. 1, s. 13–28). Kraków: Universitas.
- Čorkalo, K. (2003). *Slavonica 2. Rasprave, ogledi i članci*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Centar za znanstveni rad.
- Fišer, E. (1981). *Dekantacija kajkaviana: Rasprave i kritike o hrvatskom poslijeratnom kajkavskom pjesništvu*. Osijek: IC Revija.
- Frangeš, I. (Red.). (1968). *Simpozij „Doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti“: Vinkovci, 20–22. septembra 1966: Zbornik referata*. Vinkovci: Skupština općine.
- Gortan, V. (1968). Hrvatski latinisti iz Slavonije. W: I Frangeš (Red.), *Simpozij „Doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti“: Vinkovci, 20–22. septembra 1966: Zbornik referata* (s. 127–136). Vinkovci: Skupština općine.
- Haler, A. (1944). *Novija dubrovačka književnost*. Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod.
- Jelčić, D. (1985). *Slavonske male stvari: Glose, elzeviri, konferanse*. Vinkovci: Društvo književnika Hrvatske.
- Jergović, M. (2006). *Najbolje hrvatske priče 2006*. Zagreb: Profil.
- Ježić, M. (1992). Nešto kulturoloških razmišljanja o regionalizmu u Hrvatskoj i Europi. *Društvena istraživanja*, 1(1), 13–24.
- Jonke, Lj. (1968). Prilog Slavonije hrvatskoj nauci o jeziku. W: I. Frangeš (red.), *Simpozij „Doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti“: Vinkovci, 20–22. septembra 1966: Zbornik referata* (s. 137–144). Vinkovci: Skupština općine.
- Kasperski, E. (2014). Geopoetyka: Ku nowej poetyce przestrzeni – pierwszy krok w chmurach... W: D. Kalinowski, M. Mikołajczak, & M. A. Kuil-Kalinowska (Red.), *Geografia wyobrażona regionu: Literackie figury przestrzeni* (s. 21–40). Kraków: Universitas.
- Katičić, R. (1994). Mediteran i najranija hrvatska književnost. W: *Knjiga Mediterana* (s. 9–17). Split: Književni krug.
- Kolbuszewski, J. (1993). Literackie oblicza regionalizmu. W: K. Handke (Red.), *Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość* (s. 181–194). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Ladan, T. (1983). Mediteran i Mediteranizam. W: T. Ladan, *Parva mediaevalia* (s. 7–22). Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Lozovina, V. (1936). *Dalmacija u hrvatskoj književnosti: Povijesni pregled regionalne književnosti u Dalmaciji, Hrvatskom primorju i Istri (800–1890)*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Maroević, T. (1995). Valovi i hridine sredozemništva. Dubrovnik: *Časopis za književnost, nauku i umjetnost*, (6, *Hrvatska kultura u ozračju Sredozemlja/Meditarana*), 41–45.
- Matić, T. (1962). Slavonsko selo u djelima hrvatskih pisaca potkraj osamnaestog vijeka. *Rad JAZU*, (326), 67–95.
- Matoš, A. G. (1907). Strossmayerov spomenik. W: A. G. Matoš, *Vidici i putovi: Eseji i impresje* (s. 30–35). Zagreb: Nakladna knjižara i industrija papira Lav. Kleina.

- Mikołajczak, M. (2012). Dyskurs regionalistyczny we współczesnym (polskim) literaturoznawstwie – pytania o status, poetykę i sposób istnienia. W: M. Mikołajczak & E. Rybicka (Red.), *Nowy regionalizm w badaniach literackich: Badawczy rekonesans i zarys perspektyw* (T. 1, s. 29–50). Kraków: Universitas.
- Mikołajczak, M. (2014). Nie-miejsce pod arkadyjskim szyldem. W: E. Konończuk, E. Nofikow, & E. Siodoruk (Red.), *Geografia i metafora* (s. 229–244). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Mrkonjić, Z. (1971). *Suvremeno hrvatsko pjesništvo*. Zagreb: Kolo.
- Mrkonjić, Z. (2002). Poetika otočnosti. *Mogućnosti*, 49(1–3), 140–147.
- Oraić-Tolić, D., & Szabó, E. K. (Red.). (2013). *Imaginacije prostora: Centri i periferije – metropole i provincije u književnostima i kulturama Srednje Europe*. Zagreb: Disput.
- Orelj, K. (2004a). Kulturna stanja, *Vijenac*, (265). Pobrano 15 lipca 2015, z <http://www.matica.hr/vijenac/265/Kulturna%20stanja/.html>
- Orelj, K. (2004b). Prošireni horizont očekivanog. *Vijenac*, (265). Pobrano 15 lipca 2015, z <http://www.matica.hr/vijenac/265/Pro%C5%A1ireni%20horizont%20o%C4%8Dekivanog/.html>
- Pavličić, P. (2003). Hrvatska književnost sjevera i juga. W: S. Botica (Red.), *Zbornik Zagrebačke Slavističke Škole 2003* (s. 115–119). Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagrebačka slavistička škola, Hrvatski seminar za strane slaviste.
- Pavličić, P. (2006). Epika granice kao granica epike. *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 32(1), 5–18.
- Pavličić, P. (2007). *Epika granice*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Pavličić, P. (2010). More i voda: Plavo i zeleno. *Vijenac*, (432). Pobrano 15 lipca 2015, z <http://www.matica.hr/vijenac/432/Plavo%20i%20zeleno/.html>
- Peić, M. (1984). *Slavonija – književnost*. Osijek: Izdavački centar Revija.
- Pilić, D. (2013). Dalmacija se neće ujediniti jer su antagonizmi preveliki. *Slobodna Dalmacija*. Pobrano 15 lipca 2015, z <http://www.slobodnadalmacija.hr/Spektar/tabid/94/articleType/ArticleView/articleId/213069/Default.aspx.html>
- Pogačnik, J. (2001). *Tragovi u vremenu*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Prohaska, D. (1906). Slavonština u našoj književnosti. *Narodna obrana*, (181), 6–7.
- Prpić, T. (1936). *Književni regionalizam u Hrvata*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Rapacka, J. (1995). Rola regionalizmu w kulturze chorwackiej. W: J. Rapacka, *Godzina Herdera* (s. 73–84). Warszawa: Wydawnictwo Energeia.
- Rapacka, J. (1997). *Leksykon tradycji chorwackich*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Reszczyński, Ł. (2013). Geopolityka Chorwacji. *Biuletyn OPINIE* (Fundacja *Amicus Europae*), (18). Pobrano 15 lipca 2015, z <http://www.geopolityka.org/publikacje/lukasz-reszczyński-geopolityka-chorwacji.html>
- Rogić, I. (2005). Rzut oka na problematykę regionalizmu w Chorwacji. W: K. Pieniążek-Marković, G. Rem, & B. Zieliński (Red.), *Widzieć Chorwację: Panorama literatury i kultury chorwackiej 1990–2005* (s. 429–444). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

- Rybicka, E. (2012). Wprowadzenie: Region – rzeczywistość wyobrażona. W: M. Mikołajczak & E. Rybicka (Red.), *Nowy regionalizm w badaniach literackich: Badawczy rekonesans i zarys perspektyw* (T. 1, s. 5–10). Kraków: Universitas.
- Sablić Tomić, H., & Rem, G. (Red.). (2003). *Slavonski tekst hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Šantić, N. (2013a). *Ljepotica i zvijer: Mali kompendij hrvatskog regionalizma*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Šantić, N. (2013b, czerwiec 15). Regionalna ljepotica i centralistička zvijer. *Slobodna Dalmacija*. Pobrano 15 lipca 2015, z <http://www.slobodnadalmacija.hr/Spektar/tabid/94/articleType/ArticleView/articleId/213069/Default.aspx.html>
- Skok, J. (1983). Elementi za tvorbu poetike kajkavskog pjesništva na zavičajnim idiomima. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, (18), 51–63.
- Slaming, I. (1986). *Sedam pristupa pjesmi*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Sorel, S. (2003). *Mediteranizam tijela*. Zagreb: Alta Gama.
- Ujević, T. (1965). *Adela Miličinović: Bez sreće, Bosanska vila*, VII, Sarajevo, 30.9.1912. W: T. Ujević, *Sabrana djela* (T. 7, s. 88–92). Zagreb: Znanje.
- Vince, Z. (1970). Pravopisno-jezična pitanja pretpreporodnog i preporodnog doba u Slavoniji (Teze). *Revija*, (4), 13–16.
- Vratović, V. (1989). *Hrvatski latinizam i rimska književnost: Studije, članci, ocjene*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Granice wewnątrz granic. Nowy regionalizm we współczesnej literaturze chorwackiej

Artykuł jest próbą syntetycznej prezentacji refleksji chorwackich badaczy literatury na temat regionalizmu w XX i na początku XXI wieku. Autorka wskazuje na istnienie tendencji do postrzegania chorwackiej literatury jako realizującej dwa odmienne – północny tj. środkowoeuropejski oraz południowy tj. śródziemnomorski – modele tekstów w zakresie poetyki i filozofii, a następnie na podstawie dwóch opowiadań z 2006 roku, napisanych przez pisarzy z Północy i Południa, sprawdza przystawalność nakreślonych przez badaczy „typów idealnych” do materiału literackiego.

Słowa kluczowe: literatura chorwacka, nowy regionalizm, pogranicze

Borders within Borders: A New Regionalism in Contemporary Croatian Literature

The article is an attempt at a synthetic presentation of Croatian literature researchers' reflection about regionalism in the twentieth and the beginning of the twenty-first century. The author observes that there is a tendency to see Croatian literature as one that produces two different models of texts in terms of poetics and philosophy – the northern, which is “Central European,” and the southern, which is “Mediterranean.” She then examines the coherence of the “ideal types” delineated by researches according to the themes and literary devices utilised, based on two short stories from 2006, by writers one of whom is from the northern and the other – from the southern part of the country.

Keywords: Croatian literature, The New Regionalism, borderland

Notka o autorze

Anna Boguska (anna.boguska@ispan.waw.pl) – literaturoznawczyni i kulturoznawczyni, doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Instytucie Sławistyki Polskiej Akademii Nauk. Zainteresowania naukowe: współczesna proza chorwacka, zwłaszcza wyspiarska; zagadnienia utopii i dystopii literackich, historia idei i filozofia.

Anna Boguska, PhD (anna.boguska@ispan.waw.pl) – literary scholar and cultural expert, PhD in the Humanities, Assistant Professor at the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences. Research interests: contemporary Croatian (especially insular) prose; utopian and dystopian studies; history of ideas and history of philosophy.